Yolcu, E. (2024). Türk işaret diline toplumsal cinsiyet temelli bir bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 13*(1), 278-287.

*Uluslararası **T**ürkçe **E**debiyat **K**ültür **E**ğitim Dergisi Sayı: 13/1 2024 s. 278-287, TÜRKİYE*

Araştırma Makalesi

TÜRK İŞARET DİLİNE TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ BİR BAKIŞ[*]

Emre YOLCU[**]

Geliş Tarihi: 28 Ekim 2023 ***Kabul Tarihi: 1 Aralık 2023***

Öz

İnsanı diğer varlıklardan ayırarak onu düşünsel, duygusal, bilinçsel niteliklerle fark edilir kılan dil; bu sayede kişiyi alelade bir varlık olmaktan çıkarıp, insani özneleşmenin yolunu açar. Üretim alanı sınırsız dil kabiliyeti ile çevresi ve diğer insanlarla iletişim kurabilen birey zamanla bağımsızlığından belli ölçülerde feragat etmek mecburiyetinde kalarak daha güçlü bir kümelenmeyi inşa eder. Süreç içinde toplum adını alan bu insan kümelerinin çeşitli inanç, ihtiyaç, siyaset, teknoloji gibi değişkenlerle yeni ön kabuller üretmesi bahsi geçen yapılanma içerisinde yeni erklerin ortaya çıkışına da kaynaklık eder. Böylece sürdürülebilmesi gittikçe güç bir hâle gelen iletişimde bireyler arası eşitlik ilkesinin akla gelen ilk mağdurları hiç şüphesiz kadınlar, çocuklar ve gereksinimli bireyler olur. Söz konusu bu bireylerin toplum içerisindeki inkâr edilemez varoluşları, temel dil evreni bünyesinde kendilerine has yeni dilsel örüntülerin ve iletişimsel ön yargıların türeyişinin esas nedenidir. Toplumsal erkin zamanla cinsiyet temelli bir eşitsizlikle erkek egemen bir anlayışa teslim oluşu, temel söz varlığında kadın öznelliğini kısıtlayan, eksilten, işaret eden, alt tondan bir kelime haznesi üreterek kadınları eşiti oldukları erkekler karşısında dezavantajlı bir konuma hapseder. Söz konusu bu kullanımlara, görsel betimler aracılığıyla işitme gereksinimli bireyler arasındaki iletişimi sağlayan İşaret Dili bünyesinde de rastlamak mümkündür. Bu çalışma ile Türk İşaret Dili'nde kadın cinsiyetini ikincilleştiren bazı kelimelerinin tespiti ve millî değerlerimizden biri olan Türk İşaret Dili'nin kapsayıcı yönünün belirginleştirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk işaret dili, toplumsal cinsiyet, kadın, temel söz varlığı, TİD.

A GENDER-BASED PERSPECTIVE ON TURKISH SIGN LANGUAGE

Abstract

The language that distinguishes human beings from other entities, making them perceptibly unique with their intellectual, emotional, and cognitive qualities, is language. Through language, an individual is transformed from an ordinary entity into a human subject, paving the way for human subjectivity. With the unlimited linguistic capability of the production domain, individuals who can communicate with their surroundings and other people are gradually compelled to relinquish some degree of their independence in order to construct a stronger community. Over time, these

[*] Çalışma 19-21 Ekim 2023 tarihinde Sakarya'da düzenlenen XV. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan özet bildiriden türetilmiştir.

[**] Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, emreyolcu@kafkas.edu.tr.

human collectives, known as societies, generate new assumptions within the aforementioned structure based on various variables such as beliefs, needs, politics, and technology. This, in turn, contributes to the emergence of new forms of power. Consequently, in the increasingly challenging landscape of communication, the principle of equality between individuals is compromised, and undoubtedly, the first victims of this are women, children, and individuals with special needs. The undeniable presence of these individuals in society is the fundamental reason for the emergence of new linguistic patterns and communicative prejudices within the basic linguistic universe. The surrender to a gender-based inequality and a male-dominated perspective of social power over time generates a lexicon in the fundamental realm of language that restricts, diminishes, points to, and subtly marginalizes the subjectivity of women in relation to men. These usages can also be observed within Sign Language, which facilitates communication among individuals with hearing impairments through visual descriptions. With this study, the goal is to identify certain words in Turkish Sign Language that marginalize the female gender and to emphasize the inclusive aspect of Turkish Sign Language, which is one of our national values.

Keywords: Turkish sign language, gender, women, basic lexicon, TID.

Giriş

En temel anlamıyla insanlar arasında iletişimin kurulabilmesini sağlayan ifadesel bir araç olan dil; bireyin duygu, düşünce ve dış dünyayı algılama biçimlerinin zaman içerisinde bir sisteme oturtulması ve bu bilgi ağının nesilden nesile aktarılabilmesidir. Bireyin ait olduğu çevresindeki kimi nesnelerin dilden bağımsız var olduğu fikri kabul görse de kimi varlık, olgu ve soyut kavram ise gerçekliğini yalnızca dil ile muhafaza ettirebilmektedir (Aksan, 1999, s. 14). Çevresel gerçeklikleri ifade etme ve bu gerçekliklere ait yeni anlamlar kazandırma kabiliyetine sahip olan dil, insan zihni ile olan yakın ilişkisi sebebiyle insanın esas gücü ya da insan hayatının kaynağı gibi ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu yeterlilikleri ile dili anlamak insanın doğasını anlayabilmenin de ilk adımıdır (Fromkin, 1983, s. 3).

Bireyin varlık alanıyla doğru orantılı olarak yayılım gösteren dil için insanlık tarihinin en eski ve özgün eseri değerlendirmesinde bulunmak mümkündür. Dünyaya geldiği ilk andan itibaren kendisini dilin merkezinde bulan ve bu bilgi ağının hem yeni bir üreticisi hem de kaçınılmaz bir tüketicisi konumunda olan insanın, doğaya ve kendisine dair tecrübe ettiği deneyimler, zamanla bildiğimiz anlamda dili ve taşıyıcılığını üstleneceği kültürü de meydana getirir. İlgili üretim süreçleriyle aidiyet duygusu ve kimliği giderek belirginleşen bireyin; ırk, milliyet, din, ekonomik sınıf gibi gruplara ayrılması ve bu gruplar arasında çeşitli çatışmalar yaşanması da kaçınılmaz bir gerçekliktir. Söz konusu çatışmalar arasında en kapsayıcısı başlık olan cinsiyet temelli kadın-erkek çatışması, Friedrich Engels tarafından da "ilk sınıfsal baskı" olarak tanımlanır (Donovan, 1997, s. 145).

Biyolojik olarak birbirinden farklı iki insan türünü ifade eden cinsiyet kavramı, görüntü ve fizyolojik gelişim açısından belirgin farklılıklar gösteren kadın ile erkeğin birlikte inşa ettikleri toplum içerisinde kesin biçimde ayrılmış iki ayrı gruba dahil olmalarına sebep olur. Bahsi geçen bu grupların karşılıklı iki zıt kutbu temsil etmesi yalnızca biyolojik bir varoluştan değil bu iki ayrı cinsiyete atfedilmiş çeşitli dilsel anlam ve ön kabullerden de kaynaklanmaktadır. "Toplumsal cinsiyet" olarak isimlendirilen bu kavram Amerikalı dil bilimci William Labov tarafından "inşa edilmiş bir kadınlık-erkeklik kalıbı" şeklinde açıklanır (Labov, 1963, s. 1991). Kadınların erkekler ile aralarındaki biyolojik farklılıklardan çok kendilerine

biçilen toplumsal rol ve konuma göre hareket etmeleri gerekliliğine dikkat çeken ve iki tür arasında bu sayede belirgin bir ayrım gözeten toplumsal cinsiyet; kadın ikincilliğinin ve patriyarkanın ana kaynağıdır.

Biyolojik herhangi bir sebepten değil kendisine dayatılan cinsiyet rollerinden kaynaklanan bir ikincilleştirmeye maruz kalan kadın, zamanla eşiti olduğu erkekten geride kalarak hakkı olan esas toplumsal değeri kazanamamıştır. Bu durum kadın cinsiyetinin ötekileştirilmesinin çıkış noktasıdır. "Dünyaya geldiği ilk anda edilgen bir varlık, boş bir levha olan insanın toplumsal hayat içerisinde yer edinmeye başlaması ile toplumsal cinsiyet algısını kazanıyor oluşu" oldukça dikkat çekici bir ayrıntıdır (Davis, 2003, s. 32-33). Kadın ikincilliğinin fizyolojik çıkış noktalarını *İkinci Cins* (1949) isimli eserinde doğurganlık, adet görme ve kas kütlesi zayıflığı şeklinde sıralayan Simone de Beauvoir'e göre bu durum erkeklere toplumsal hayat içerisinde daha özgür bir yaşam alanı sağlarken kadınlaraysa maddi manevi bir bağımlılık dikte eder. Temelde doğurganlık üzerinden ilerleyen bu süreçte çocuğu kendi bedeninde taşıyıp doğuran kadının çocuğun bakımından da sorumlu tutulması; sosyal hayattan haneye, dışarıdan içeriye, odaktan uzağa doğru itilmesine ve erkeğin dış dünyayı ben merkezli bir biçimde yeni baştan şekillendirmesine olanak sağlar. Böylece sosyal hayatta mutlak bir erk, norm bir karakter vasfı kazanan erkek egemen zihniyet; sahip olduğu iktidar gücüyle başta dil olmak üzere sanat, siyaset, hukuk, eğitim, ekonomi gibi pek çok farklı alanda kadın özgürlüğünü kısıtlayarak kendi etki alanını genişletir.

"İdeoloji oluşturmak ve insanların düşünme biçimlerini yönlendirmek için hiç kuşkusuz en etkili araç" olan dilin tarih sahnesine çıkışı ataerkinin temellerinin atılışı ile de doğru orantılıdır (Peccei, 1999, s. 39). Dış dünya üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan erkeğin doğayı isimlendirme ve merkezinde kendi deneyimlerinin olduğu bir düzen kurma arzusu dilsel göstergelere de yansır. Merkezden uzak bir noktada, edilgen bir rol biçilen kadın, bu süreçte yeterli derecede varlık gösteremez. Bu sayede giderek erilleşen kültürün öznesi erkek, nesnesi kadın olurken kadın cinsiyeti de türlü ötekileştirilmelere maruz bırakılır. O hâlde "egemen ideolojinin anlam yüklemeleriyle donanmış ve onun sürdürülmesinde önemli bir rol oynamış olan dil", egemen ideoloji ataerki olduğu için, erkek söylemi içerisinde kadın cinsiyetini sınırlandırır (Berktay, 1994, s. 12). Bir anlamda iletişimin ötekisi olan tüm kadınlar, temel söz varlığı içerisinde varoluşlarını kısıtlayan, eksilten, işaret eden, alt tondan kelime hazneleri ile bitip tükenmeyen bir savaş vermeyi sürdürürken eşiti oldukları erkekler karşısında hakları olan görünürlükleri için de mücadeleye devam ederler.

1. Türk İşaret Diline Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Bakış

Yaradılışı gereği doğal bir sosyalleşme ihtiyacı içerisinde olan insan, tarih boyunca yeni konuşurlar, mekânlar ve güncel araçlara uygun biçimde değişip gelişerek iletişimin varlığını da kendisiyle birlikte sürdürür. Bireyin hayatta kalma içgüdüsünün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir arada yaşama kültürü, zaman içerisinde farklı medeniyetlerin kurulup yıkılmasına sebep olurken iletişimin önemini arttırır.

Ses ve sözcüklere dayalı sözlü iletişim ile bu sözcüklerin kullanılmadığı sözsüz iletişim; kaynak, alıcı, mesaj gibi kavramlar ile açıklanmaktadır. Terim ile ilgili "Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon." tanımında bulunan Türk Dil Kurumunun bu tanımda kullandığı komünikasyon sözcüğü Fransızca "communication" kökünden gelmektedir (TDK, 2023). Birden fazla kişi ya

da nesneye ait, ortaklaşa yapılan bir mesaj aktarımı anlamına gelen komünikasyon terimi, yalın bir mesajdan çok toplumsal nitelikli bir ileti alışverişini akla getirirken gelişimi hızlı ve ebedî olan teknolojinin de gerisinde kalmadığına dikkat çeker (Zıllıoğlu, 2003, s. 3).

Kaynak ve alıcı arasında karşılıklı geri bildirimin bir ürünü olarak ortaya çıkan ileti aktarımı iletişim sürecinin başlıca unsurlarındandır. Açıkgöz tarafından; "mesaj veya ileti gönderim ve alım süreci" (Açıkgöz, 2005, s. 24) olarak tanımlanan bu süreç Işık tarafındansa herhangi bir yerde başlayıp bitmeyecek bir kavram olarak betimlenir (Işık, 2008, s. 17). Bu anlamda tanrısal bir ifade alanı kazanan iletişim kavramı; çeşitli din öğretileri, felsefi anlayışlar ve semavi kitaplarda da birçok kez atıfta bulunulan oku, yaz, konuş, anlaş gibi dikte amacı güden, makbul davranış kalıplarının özünü oluşturur.

İletişim sürecini başlatan ve mesajı üreten kaynak ile sürecin ikincil üyesi olan ve mesaj aktarımının hedefi konumunda olan alıcı; karşılıklı mesaj alışverişi için doğru kanalların inşa edilmesi hususunda eşit derecede sorumludur. Ancak kaynak için belirleyici olan asıl ölçüt, akışı sürdürmek ve iletişim sürecinin kesintiye uğramasına mâni olmaktır. Alıcı ise göndericinin belirli bir amaç doğrultusunda çeşitli yollar ile ilettiği mesajı karşılamakla görevlidir. Aktarılan süreçte göndericinin mesajı; sözlü, yazılı ya da türlü işaretlerden meydana gelebilir. Bahsi geçen mesajın alıcıya ulaşması ile sürecin tamamlanmış olduğunu varsaymak hatalı bir tutumdur. İletişim eyleminin gerçekleşmesi ancak mesajın alıcıya ulaşmasının ardından alıcının da kendi fikir ve duygularını içeren yeni anlam dizgeleri üretmesi ve bu anlamları karşı mesaja çevirerek kaynağa geri göndermesi ile mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde kaynak ile alıcı arasında sürekli bir rol değişimi söz konusudur (Çamdereli, 2008, s. 28).

İletişim sürecinde mesaj aktarımını sağlayan çeşitli dil kullanımları, gönderici ve alıcının yaşı, cinsiyeti, etnik kökeni, sosyoekonomik konumu ve beden bütünlüğü gibi kimi unsurlar kendilerine has çeşitli farklılıklar gösterebilir. Doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası birtakım nedenlere bağlı olarak, kişinin iletişim esnasında bazı görevleri yerine getiremeyişi olarak açıklanabilecek işitme gereksinimi; bu gereksinime sahip bireylerde farklı bir iletişim kanalının kurulmasına, işaret dilinin bilinen anlamda bir sisteme oturtulmasına sebep olur (Özsoy, 1985, s. 65).

İşaret dili; ileri seviyede işitme kaybı olan gereksinimli bireyler ve bu bireylerle iletişim kurmak isteyen işitebilen bireylerin kullandığı ortak bir iletişim kanalıdır. Temelde seslerin, nesnelerin, duygu, düşünce ve eylemlerin işaretler vasıtasıyla anlatılması olarak tanımlanabilecek kavram, diğer tüm diller gibi kendi kuralları ve uygulama şekli bulunan, yaşayan bir sistemdir (MEB, 2003).

Görsel bir dil olması sebebiyle yazılı kayıtlara geçmesi açısından diğer dillere göre hayli genç sayılabilecek işaret dili; tarihsel anlamda ilk insandan bu yana varlık göstermiştir. İlkel insanın iletişimde kullandığı beden dili, işaret dilinin ilk kaynaklarını oluştururken, Türk işaret dilinin belge niteliğindeki ilk kaydı ise 11. yüzyılda kaleme alınmış *Düvan-ü Lügati't-Türk* olarak kabul edilmektedir. Sözlükte yer alan "imleş-" sözcüğü; işaret yolu ile anlaşmak, işaretlerle iletişim kurmak anlamında kullanılır. Bu kelimeden yola çıkarak Türklerin 11. yüzyıldan çok daha önce kendi aralarında kullandıkları bir işaret diline sahip oldukları yorumunda bulunmak mümkündür (Akalın, 2013).

Ülkemizde her türden eğitim öğretim sürecinin düzen ve denetiminden sorumlu Millî Eğitim Bakanlığı; Türk İşaret Dili ile ilgili de farklı seviyelere uygun çeşitli eğitimler

vermektedir. Alana dair ilk akademik adımlar 2000'li yılların başında atılır. 1 Temmuz 2005 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir kararname değişikliğinde "Türk İşaret Dili" ibaresine yer verilmesi ile kısaca adı TİD olarak değiştirilen Türk İşaret Dili; Türkiye'de kullanılmaya devam eden yaşayan diller arasında kabul görür (Arık, 2016). 2013 yılında Türk İşaret Dili'nin Yükseköğretim Kurulu tarafınca üniversitelerin seçmeli dersler paketine dahil edilmesi ile alan hakkında güncel araştırmalara duyulan ihtiyaç katlanarak artmıştır. Bahsi geçen yıllarda Türk İşaret Dili; sözcük bilgisine odaklanan derleme sözlük çalışmaları ve Millî eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğünce yayımlanan Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu gibi çalışmalar ile oldukça dar bir literatüre sahip olmuştur. Gün geçtikçe gereksinimli bireylerin medyadaki görünürlüklerin artması ve konu ile ilgili atılan pozitif yönlü politik adımlar, TİD üzerine çalışmaların ivme kazanmasına ve bahsi geçen literatürün genişlemeye başlamasına sebep olur. Alan hakkında yapılan en kapsayıcı çalışmalardan biri 2015 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Müdürlüğünce yürütülen "Türk İşaret Dili Projesi" olur. Proje kapsamında yayımlanan *Türk İşaret Dili Dilbilgisi Kitabı* konuya ilişkin dikkate değer bir başucu kaynak olarak değerlendirilebilir. İlgili çalışmalar ve çeşitli araştırmacılarca yapılan akademik yayınlara rağmen Türk İşaret Dili'nin hâlihazırda alan uzmanı yetiştirecek bir lisans programına sahip olmayışı yapılan çalışmaların kapsayıcılık tarafınaysa gölge düşürmektedir. Öyle ki alan hakkında araştırmaların özellikle dil ve edebiyat araştırmaları, mühendislik bilimleri, sağlık bilimleri gibi farklı disiplinlerden gelmiş olması konu ile ilgili geniş ancak arzu edilen verimi karşılayamayan bir literatür oluşmasına sebep olur. Dil ve edebiyat alanında yapılan araştırmaların çoğunda bir eğitim öğretim süreci olarak ele alınan Türk İşaret Dili; mühendislik bilimi araştırmaları için bir analiz kaynağı, sağlık bilimi araştırmaları için ise işitme gereksinimli bireylerin sağlık durum ve problemlerinin gözlemlenebileceği bir örneklem kümesi olarak kabul edilir. Araştırmacıların belirli konu başlıklarında detaylı incelemelerde bulunmaları her ne kadar incelikli çalışmaların ortaya çıkışına fırsat tanısa da alanyazınının genel ihtiyacı karşılayabilecek, kapsayıcı bir şekil almasına da engel teşkil eder. Bu anlamda konu ile ilgili farklı disiplinlerin bir arada çalıştığı, interdisipliner çalışmaların yapılması acil bir ihtiyaç olarak kabul edilebilir. İşbu sebeple Türk işaret dilinin temel söz varlığını toplumsal cinsiyet açısından değerlendirme fikri; konuşurların güncel sorunları, toplumumuzdaki sorunlu cinsiyet algısı ve Türk İşaret Dili'nin daha kapsayıcı bir iletişim kanalına evrilmesi gibi ihtiyaçlara karşılık üzerinde durulması gerekilen mühim bir meseledir.

Toplumsal cinsiyet, toplumun kadınlar ve erkeklere yüklediği roller, davranışlar ve beklentilerle şekillenen sosyal bir kavramdır. Biyolojik cinsiyetten farklı olarak sosyokültürel bir olgu olan toplumsal cinsiyet kavramı; dil, gelenek ve norm yoluyla bireylerin cinsiyet kimliklerini şekillendirirken cinsiyet eşitsizliği ve dilsel ayrımcılık gibi kavramların da güçlenmesine sebep olur. Diğer dünya dilleri içerisinde dil bilgisel cinsiyet ayırımcılığına sahip olmaması ile dikkat çeken Türkçe; cinsiyet kategorisi bulunmayan dil ailelerinden Altay dillerine mensuptur. Konuya ilişkin fikirlerini "O" zamiri ile örnekleyen Türkolog Robert Underhill'e göre de Türkçe gramatikal bir cinsiyete sahip değildir. Underhill'e göre İngilizce karşılığı "He-She-It" olan Türkçe "O" zamiri için herhangi bir ayırt edici cinsiyet algısı yoktur. Türk dili; cinsiyete özgü sözcüklerin, cinsiyet işaretleme niteliklerinin veya eklerin varlığına işaret etse de cinsiyet ve cinsiyetin dilsel ifadesi sorununa sahip değildir (Underhill, 1976, s. 32). Türk İşaret Dili'nin temel söz varlığı için ise aynı tespitlerde bulunmak güçtür. Özellikle

akrabalık ifadeleri üzerinden belirgin bir cinsiyet ayırımcılığı geliştiren Türk İşaret Dili bu anlamda incelenmeye değerdir.

Söz varlığı çalışmaları içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan aile ve akrabalık bildiren ifadeler, bir dilin en önemli sözcükleri olup geleneğin geleceğe taşınmasının da anahtarıdır. Konu hakkında Soydan; temel sözvarlığı içinde önemli bir grup da insanın en yakın çevresi olan aile topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki akrabalık bağlarını tanımlayan terimlerdir. Bu terimler, bireyin aile içindeki konumunu ve mensubu olduğu topluluktaki statüsünü belirtirler. Bu tür terimleri incelemekle bir ölçüde o dilin kalıt ya da temel sözcüklerinin hangi dillerden oluştuğunu, hangi kültürlerin bu oluşuma etki ettiğini görme olanağı sağlanmış olur tespitlerinde bulunur (Soydan, 2003, s. 43-56).

Türk işaret dilinin temel söz varlığına ait akrabalık ifadeleri içerisinde toplumsal cinsiyet açısından sorunlu olarak değerlendirilebilecek ilk kelime çifti "anne" ve "baba" kelimeleridir. Erkek cinsiyetinin herhangi bir fiziki betimine yer vermeyen baba kelimesine karşılık kadının fiziksel görüntüsüne atıfta bulunan anne kelimesinin işaret ettiği anlam yalnızca görüntüye ait bir ayrımın değil toplumsal bir rolün de savunuculuğunu üstlenir. Kadının aile içerisinde çocuk bakımından sorumlu yegâne kişi olarak değerlendirilmesini ve kadının izole ev hayatını akla getiren bu sözcük Türk İşaret Dili sözlüğünde şu şekilde yer alır:

Görsel 1: Baba (TİD, 2015).

Görsel 2: Anne (TİD, 2015).

Sorunlu bir toplumsal cinsiyet algısı barındıran bir diğer sözcük çifti "kadın" ve "erkek" kelimeleridir. İnsanın temel anatomik yapısı ve biyolojik cinsiyet ayrımını ifade eden ilgili kelime çiftinden "kadın" kelimesi ve bu cinsiyetle ilişkili kimi akrabalık ifadelerinin iki adet parmak ile işaret edilişi kadın cinsiyetinin Türk İşaret Dili bünyesinde ikincilleştirilmesinin en somut örneğidir. "Erkek" kelimesi ile "baba" kelimesinin aynı görsel betim ile tasnif edildiği Türk İşaret Dili sözlüğünde kadın" kelimesi için kullanılan ilgili görsel oldukça dikkat çekicidir:

Görsel 3: Erkek (TİD, 2015).

Görsel 4: Kadın (TİD, 2015).

Bir şeyin bir şeyden daha önemsiz olduğu anlamına gelen "ikincil" ifadesi bir grup, bir organizasyon ya da bir kişinin bir diğerinden daha az otoriteye sahip oluşuna göndermede bulunan erkek egemen bir üstünlük ifadesidir (Cobuild, 2010, s. 1559). Erkeklerin, kadınların bir alt pozisyonda konumlanmaları gerektiği düşüncesinin bir tür dışa vurumu olan ilgili kavram kadınların kısıtlanmış deneyim alanlarına işaret eden, kırılan öz güvenlerini perçinleyen, eksiltici, alt tondan bir tanımdır. Türk İşaret Dilinin temel söz varlığına ait başka bir kelime çifti olan "ağabey" ve "abla" sözcüklerinin görsel betimleri söz konusu ikincilliğe örnek gösterilebilir. Aralarında kan bağı olan, yakın aileye mensup, yaşça büyük bireyleri ifade eden bu sözcüklerden "ağabey"; "baba" ve "erkek" kelimelerini ifade eden betimin yaş farkına göndermede bulunan bir yukarı yönlü el hareketi ile tasnif edilirken "abla" kelimesi ise "kadın" kelimesini ifade eden iki adet parmağın yukarıya doğru kaldırılması ile ifade edilir. Böylece "kadın" kelimesinin doğurmuş olduğu ikincilleştirmeyi sürdüren "abla" kelimesi Türk İşaret Dili sözlüğünde aşağıdaki gibi yer alır:

Görsel 5: Ağabey (TİD, 2015).

Görsel 6: Abla (TİD, 2015).

Türk İşaret Dili'nin kadın cinsiyeti ile ilişkili akrabalık ifadeleri içerisinde dikkat çeken bir diğer sözcük ikilisi "hala" ve "teyze" kelimeleridir. Anne ve babanın kız kardeşleri olarak soy bağında benzer konumlara sahip bu iki ifadeden "hala" sözcüğünün tıpkı "anne" sözcüğü gibi kadının fiziksel görüntüsüne göndermede bulunması ile "teyze" sözcüğünün, kadın

cinsiyetinin Türk İşaret Dili içerisinde neredeyse birimleşmiş betimi olarak kabul edilebilecek, iki adet parmağın ağız yönünde hareket edilmesi ile işaretlenişi, toplumumuzdaki cinsiyet temelli sorunlu güç ilişkilerinin işaret dilimizdeki yansımaları olarak kabul edilebilir.

Görsel 7: Teyze (TİD, 2015).

Görsel 8: Hala (TİD, 2015).

Modern feminizmin kurucusu kabul edilen Simone De Beauvior'ın: "Erkeklerin kadınları kendilerinden farklı olarak düşünmesi, kadınları ikinci cins statüsüne düşürmüş dolayısıyla kadınlar ikincilleştirilmiştir." tespitine, Türk İşaret Dili bünyesinde örnek gösterilebilecek daha pek çok betimsel ifade; kadın öznelliğini kısıtlayan, eksilten, işaret eden, alt tondan mesaj ve anlamlar içermektedir. İlgili bu kullanımlar ile gereksinimleri sebebiyle toplumsal düzen içerisinde yer yer türlü ötekileştirilmelere maruz kalan işitme gereksinimlilerin, iletişim kanalları vasıtasıyla cinsiyet temelli bir ötekileştirilmeye hem katkıda bulunmalarını hem de bu duruma maruz kalmalarını engellemek için söz konusu tespitler arttırılarak etkili çözüm önerileri getirilerek alternatif yeni betimler geliştirilmelidir.

2. Sonuç ve Tartışma

Toplumların dünü, bugünü ve yarınları ancak dil ile takip edilebilir. Dil, bireyin yalnızca nereden geldiği, neye inandığı, neye ya da kime ait olduğu ile ilgili değil aynı zamanda bireysel kimlik ve toplumsal rol arasındaki stratejik konumu ile de ilgilidir. Kişiler arası iletişimde toplumsal değer ve sınıfsal aidiyet bildiren dil kullanımları bir arada yaşama mecburiyetindeki ilk insandan günümüz modern insanına dek önemini sürdürürken farklı iletişim kanalları da çağın gerekliliklerine uygun biçimde değişip gelişerek insanı diğer canlılardan ayıran belirgin bir sosyal yeti hâlini alır (Alyılmaz ve Er, 2016; S. Alyılmaz ve Alyılmaz, 2018; Alyılmaz ve Er, 2018; S. Alyılmaz, 2018). Dünyanın yaşamış tüm dillerinde, jestler aracılığıyla iletişimin bir parçası olduğunu kanıtlayan anlamlı işaret betimlerinin sistemli bir bütünü olan İşaret Dili; sözlü dilin gelişimine katkı sağlamanın yanı sıra çeşitli sebeplerle işitme duyusunda ileri seviyede kayıp yaşamış gereksinimli bireyler ve bu bireylerle iletişim kurmak isteyen işitebilen bireyler arasındaki iletişimi sağlayan kadim bir ortak kanaldır.

Dünya üzerindeki diğer işaret dilleri arasında köklü tarihi ve konuşur sayısıyla dikkatleri üzerine çeken Türk İşaret Dili, 2000'li yılların başında ivme kazanan çeşitli araştırmalar vasıtasıyla kendine has bir alan yazınına sahip olurken farklı disiplinlerin bir arada çalıştığı, interdisipliner çalışmalara duyduğu ihtiyaç da giderek artmıştır. Günümüzde sosyal bilimler alanında yapılan güncel araştırma konularından biri olan toplumsal cinsiyet kavramının

Türk İşaret Dili üzerinden incelenmesi ile bu dilin konuşurlarının güncel sorunları ve toplumdaki sorunlu cinsiyet algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Konuya ilişkin seçilen anne, baba, erkek, kadın, ağabey, abla, teyze, hala gibi örnek kelime çiftleri ve bu kelimelerin Türk İşaret Dili'nde karşılık bulan görsel betimleri, toplumsal cinsiyetin temel kavramları üzerinden yorumlanarak detaylandırılmış bu sayede toplum içerisinde gereksinimleri sebebiyle ayrıştırılan işitme gereksinimlilerin kültürümüzdeki millî sembolü olarak kabul edilen Türk İşaret Dili'nin görünürlük ve kapsayıcılık yönüne katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

Açıkgöz, H. M. (2005). *Etkili iletişim*. Ankara: Elis.

Akalın, Ş. H. (2013). *Türk işaret dili*. Yeni Türkiye Dergisi Türkçe Özel Sayısı,1496-1502.

Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin.

Alyılmaz, S. (2018). Türkçe öğretiminde hedef kitlenin / "öğrenen"in önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7*(4), 2452-2463.

Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2018). Ağız bilimi çalışmalarının Türkçe öğretimi açısından önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 1-34.

Alyılmaz, C. ve Er, O. (2016). Yabancılara Türkçe öğretimi uygulamalarında öğretmenlerin kültürel farkındalık oluşturmadaki etkisinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5*(3), 1392-1413.

Alyılmaz, C. ve Er, O. (2018). İkinci dil olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Türk Kültürüne Yönelik Farkındalıklarının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(3), 1269-1285.

Beauvior, D. S. (1974). *The second sex*. New York: Vintage Books.

Berktay, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis.

Cobuild, C. (2010). *Advanced illustrated dictionary*. Great Britain: Harper Collins.

Çamdereli, M. (2008). *İletişime giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi.

Davis, N. Y. (2003). *Cinsiyet ve millet.* Ayşin Bektaş (Çev) İstanbul: İletişim.

De Beauvoır, S. (1993). *İkinci cins.* O. Bertan (Çev.). İstanbul: Payel.

Donovan, J. (1997). *Feminist teori.* B. Aksu (Çev.). İstanbul: İletişim.

Fromkın, V. (1983). *An introductıon to language*. Japan: CBS College Publising.

Işık, M. (2008). *Sizinle iletişebilir miyiz?* Konya: Eğitim Kitabevi ı.

Labov, W. (1963). *The social motivation of sound change*. Word, *19*(3), 273-309.

MEB. (2003). *İşitme engelliler öğretmen el kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Özsoy, Y. (1985). *İşitme engellilerin eğitimi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Peccei, J. S. (1999). *Language society and power*. Nex York: Routledge.

Soydan, C. (2003). Urdu dilinde akrabalık terimleri ve Müslüman Hint toplumunda aile yapısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43*(1), 43-56.

TDK. (2023). Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/ (Çevrimiçi, ET: 25.10.2023)

Türk İşaret Dili Sözlüğü (TİD). (2015). Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Underhıll, R. (1976). *Turkish grammar*. London: MIT.

Zıllıoğlu, M. (2003). *İletişim nedir?* İstanbul: Cem.

Extended Abstract

The language, distinguishing humans from other entities, endows them with cognitive, emotional, and conscious qualities that make them perceivable. Language, with its unlimited capacity for expression, enables individuals to communicate with their environment and other humans. Over time, individuals, while relinquishing some degree of their independence, build stronger communities. In the process, these human collectives, referred to as societies, generate new assumptions concerning various aspects such as beliefs, needs, politics, technology, and more. This leads to the emergence of new powers within the established structure.

Consequently, in the increasingly challenging realm of communication, the principle of equality among individuals becomes a notable casualty. Women, children, and individuals with special needs are undoubtedly the first victims. The undeniable presence of these individuals in society is the primary reason for the emergence of distinctive linguistic patterns and communicative prejudices within the fundamental language framework.

The past, present, and future of societies can only be followed through language. Language is not just about where an individual comes from, what they believe in, or to whom or what they belong. It is also concerned with the strategic position between individual identity and societal roles. The use of language to convey social values and class affiliation in interpersonal communication has persisted from the earliest humans forced to live together to modern individuals.

In parallel with the changing communication channels, language has evolved to become a distinctive social skill that sets humans apart from other creatures. In all the world's spoken languages, Sign Language stands as a systematic collection of meaningful sign descriptions that prove that communication via gestures is an integral part of language. Sign Language not only contributes to the development of spoken language but also serves as a common channel for communication between hearing-impaired individuals with advanced hearing loss and those who wish to communicate with them.

Among the world's other sign languages, Turkish Sign Language has drawn attention with its deep-rooted history and a growing number of speakers since the early 2000s. Through various interdisciplinary studies and an increasing need for such collaborations, it has developed its own literature. The gradual surrender of social power to gender-based inequality over time results in the creation of a male-dominated perspective that constrains and diminishes female subjectivity in the fundamental vocabulary, subtly generating a lexicon that places women at a disadvantage compared to men. Similar linguistic patterns can be found within Sign Language, facilitating communication among hearing-impaired individuals through visual descriptions.

In contemporary social science research, the examination of the concept of gender through Turkish Sign Language sheds light on the current issues faced by its speakers and the problematic gender perception within society. This study delves into selected pairs of words and their visual descriptions in Turkish Sign Language, interpreting them through the lens of fundamental gender concepts. In doing so, it aims to make the national symbol of Turkish Sign Language, which has been differentiated due to the needs of hearing-impaired individuals, more visible and inclusive in our culture.